

**ASPEKTI LEKSIČKO-SEMANTIČKE
INTERFERENCIJE I ADAPTACIJE**

HANKA GLIBANOVIĆ-VAJZOVIĆ

Institut za jezik, Sarajevo

UDK 808.61/62—316.9 : 003

Izvorni naučni rad

Primljen: 25. 11. 1991.

Prihvaćen: 04. 12. 1991.

Međujezičke kontakte i interferenciju uslovljavaju i karakterišu različite okolnosti intralingvističke i ekstralingvističke naravi, koje nisu statična već vremenski promjenljiva kategorija, pa se sva pomjeranja na opštejezičkom i izvanjezičkom planu direktno odražavaju na status i sudbinu posuđenica u stanovitom jeziku primaocu.

1. Jezička interferencija, kao rezultat kontakata dviju kultura i civilizacija, najčešće se ispoljava na leksičkom planu, mada nisu rijetke i slične pojave na ostalim razinama jezičke strukture.¹ Posuđivanje u leksici zapravo je toliko uobičajeno da i nema jezika koji je apsolutno lišen riječi tuđeg porijekla, jer kroz svoju istoriju nije niti mogao biti potpuno izolovan i pošteđen kontakata sa drugim jezičkim sistemima.

1.1. Brojnost riječi preuzetih iz jednog jezika u drugi zavisi od stepena razvijenosti kulture i civilizacije, odnosno od bogatstva jezičkih izražajnih sredstava datog jezika primaoca, kao i od dužine trajanja i prirode jezičkih kontakata. Drugim riječima, posuđivanje u leksici podređeno je brojnim ekstralingvističkim i intralingvističkim faktorima koji mogu uticati na stepen i intenzitet interferencije.

1.2. Leksičke posuđenice najčešće obilježavaju entitete iz sfere materijalne kulture, ali su, naročito kod dužih kontakata, prisutni i različiti oblici kulturnog posuđivanja leksema iz duhovne i sakralne sfere, običaja i svakodnevnog života.

1.3. Među posuđenicama uvijek su najbrojnije imenice, pored ostalog i zato što je jezička interferencija obično prateća pojava kulturno-civilizacijske interferencije, koja najčešće podrazumijeva preuzimanje novih predmeta i iskustava, spoznaju novih pojava, prihvatanje tuđih običaja i slično. Po brojnosti slijede pridjevi, glagoli, te rjeđe i prilozni. Brojevi, prijedlozi i zamjenice u principu se ne preuzimaju iz jednog jezika u drugi (mada ima izuzetaka), jer svaki jezički sistem zadovoljava vlastite potrebe za pomenutim vrstama riječi svojim izražajnim sredstvima.² Ilu-

¹ U morfologiji se posuđuje mnogo manje nego u leksici, na fonetsko-fonološkoj razini je uticaj jezika davaoca još manji (nego u morfologiji), dok je u sintaksi takav uticaj sveden na minimum ili ga uopšte nema.

² Isp. S. Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1987, 104.

strativne su u tom smislu zamjenice (naročito lične, ne samo kao vrlo statična već i kao najapstraktnija vrsta riječi), koje se principijelno ne posuđuju stoga što »... svi jezici imaju zamjenice, i u svima se one definišu kao oblici koji se odnose na iste kategorie izraza (lične zamjenice, pokazne, itd.)«.³

2. Posuđivanje na leksičkom planu podrazumijeva nužnu fonetsko-morfološku adaptaciju kao preduslov da model iz jezika davaoca dobije status replike u jeziku primaocu. To znači da tuđa riječ, u momentu transfera u novi jezički sistem, podliježe, neizostavno, s jedne strane fonemskoj supstituciji, a s druge strane osnovnom morfološkom prilagođavanju (zavisno od vrste riječi u koju se stanovita leksema uključuje, npr. rod i broj a s tim i tip deklinacije kod imenica; infinitivni nastavak, vid i tip konjugacije kod glagola i slično). Takve nužne promjene smatraju se primarnom adaptacijom koja, prirodno, prati leksičku interferenciju. Sve promjene koje se dešavaju na primarno adaptiranoj replici idu u red sekundarnih promjena do kojih dolazi vremenom na terenu jezika primaoca, a njima upravljaju različiti jezički i izvanjezički uticaji koji određuju i stepen adaptacije i status posuđenog oblika u novom jezičkom sistemu.

2.1. Prema teoriji (i terminologiji) jezika u kontaktu R. Filipovića⁴, ukratko, svaka riječ preuzeta iz nekog jezika davaoca teži da iz oblika modela preraste u jeziku primaocu u formi replike, tj. potpuno integrisane posuđene riječi. Ukoliko se određena posuđenica ne uspije sasvim adaptirati zakonima novog jezičkog sistema već zadrži i neke osobine jezika iz koga potiče, ona se smatra djelimično adaptiranom i biva okarakterisana kao kompromisna replika (npr. indeklinabilnost pridjeva orijentalnog porijekla na suf. *-li*: *parali*, *rzli*, *smali*). Posuđenica koja je dobila status replike (potpuno adaptirane lekseme) dobija i široke mogućnosti derivacije u okvirima morfemsko-morfološkog sistema jezika primaoca. Na taj način nastaju brojni oblici izvedenica (osnova tuđeg porijekla + tvorbeni morfem domaćeg porijekla), za koje ne postoji odgovarajući prototip modela u jeziku davaoca. Po istom principu — kombinacija stranog i domaćeg morfemskog elementa, moguće je formiranje i drugog tipa hibridnih tvorovina⁵, tzv. pseudoposuđenica (npr. domaća osnova + sufiks tuđeg porijekla).

³ E. Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975, 192.

⁴ V. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1986, te (isti autor) *Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje*, *Suvremena lingvistika*, 4, Zagreb, 1967, 27—90.

⁵ R. Filipović u hibridnu tvorbu svrstava i sve sh. derivate izvedene od osnova tuđeg porijekla. Ovdje, međutim, uvodimo distinkciju između dva takva tipa tvorbe, pa ih, zavisno od porijekla osovinskog/tvorbenog morfema, svrstavamo u:

- a) *derivate* — osnova determinisane tuđe provenijencije + sh. tvorbeni morfem, odnosno
- b) *hibride* — sh. osnova + tvorbeni morfem determinisanog tuđeg porijekla (pseudoposuđenice) ili složenice/polusloženice sačinjene od morfemskih (osnovinskih) elemenata različite provenijencije.

jekla, ili složenice/polusloženice kombinovane od elemenata različite provenijencije i slično).

3. Da bi izvjesna leksema u vokabularu jednog jezika bila okarakterisana kao posuđenica (riječ koja pripada stanovitom jezičkom sistemu, a porijeklom je iz nekog drugog jezika), potrebno je utvrditi: a) iz kojeg jezika je preuzeta (direktno ili posredno), b) kakav oblik modela je prethodio replici (koji etimon čini osnovicu posuđenice) i c) kakve su (bile) leksičko-semantičke i morfološke osobine modela (u jeziku davaocu ili posredniku) i u kojoj mjeri su one sačuvane/izmijenjene na replici (u jeziku primaocu).

Etimološka istraživanja, međutim, kao složen lingvistički posao (katkad merješiv i za jezičke eksperte), ne dovodi redovno do apsolutno sigurnih rješenja (otud i česta neslaganja među rječnicima). Budući da jezik po svojoj prirodi nije statična vrijednost — on se kroz istoriju mijenja, razvija, usavršava, prilagođava, otkrivanje etimona posuđenice otežano je i činjenicom da se između modela i replike često javljaju tako krupne fonološke, morfološke i/ili semantičke razlike (posebno u procesu sekundarne adaptacije), da je njihova identifikacija katkad nemoguća ili barem diskutabilna.

3.1. Opisani problemi izraženi su naročito u slučajevima dugotrajnih jezičkih kontakata koji su u izvjesnom periodu bili direktni (što znači i intenzivni), a potom su prekinuti i postali dio istorije (ilustrativan primjer je tursko-srpskohrvatska interferencija). Za takve slučajeve karakteristične su dvije bitne okolnosti:

- 1) da je u dužem vremenskom periodu (u vrijeme trajanja jezičkih i drugih direktnih kontakata) jedna ista riječ mogla biti preuzeta više puta, a time i na više načina (pismeno/usmeno, putem bilingvalnih/monolingvalnih govornika i slično), pa se mogla javiti i u više različitih fonoloških, morfoloških ili semantičkih varijeteta, te
- 2) da je vremenom (u toku direktnih jezičkih kontakata i, posebno, nakon njihova prestanka) posuđena riječ mogla (u procesu difuzije na terenu jezika primaoca, pod uticajem brojnih dijalekatskih razlika) mijenjati svoje leksičko-semantičke osobenosti i udaljavati se od modela do neprepoznatljivosti.

4. Na interferenciju i status posuđenica u jeziku koji prima utiču, dakle, brojni činioci lingvističke i ekstralingvističke stvarnosti, a njihovo determinisanje i imenovanje bitno je, pored ostalog, i kao poticaj za egzaktnija istraživanja ove problematike u oblasti jezika, istorije, etnologije i dr. Neke aspekte posuđivanja sagledaćemo na primjeru orijentalizama, specifičnog i nadasve ilustrativnog sloja stranih nanosa u sh. leksičkom sistemu, akcentirajući razlike ekstralingvističkih faktora u dvjema zasebnim istorijsko-jezičkim fazama: a) u vremenu trajanja direktnih tursko-srpskohrvatskih kontakata i b) u periodu nakon njihova prestanka.

4.1. U prvoj vremenski omeđenoj etapi na interferenciju i sudbinu posuđenih orijentalizama mogli su uticati i uslovljavati ih sljedeći izvan-jezički moenti.

1. *Prostor na kome su ostvarivani jezički kontakti*

Interferencija se u faktičkoj društveno-političkoj konstelaciji ostvarivala na terenu jezika primaoca — srpskohrvatskog, što je pogodovalo procesu integracije i difuzije posuđenica, te uticalo na veći stepen odo maćenosti ove leksike, smanjujući time i puristički otpor prema posuđenicama iste provenijencije.

2. *Način i razlozi ostvarivanja interferencije*

Kulturno-civilizacijski i društveno-politički kontekst pod kojim su se ostvarivali tursko-srpskohrvatski jezički kontakti omogućavao je da se orijentalizmi posuđuju različitim putevima: pismeno i usmeno, preko bilingvalnih i preko monolingvalnih govornika, preko poznavalaca orijentalne kulture koji su i stvarali na orijentalnim jezicima, poluobrazovanih ljudi (službovali ili vojevali u državnom i vojnom aparatu Turske Carevine) ili potpuno neukih (primali »iz druge ruke«, u usmenoj komunikaciji). A razlozi posuđivanja bili su i potreba i moda: posuđivalo se radi imenovanja pojma prezetog iz tuđe civilizacije i kulture, ali i radi prestiža, pomodarstva, radi isticanja konfesionalne pripadnosti (islamizacija domaćeg stanovništva) ili, pak, radi naglašavanja lojalnosti prema vladajućoj strukturi. Sve je to, prirodno, moglo imati direktnog i snažnog uticaja na broj i status prezetog jezičkog materijala orijentalne provenijencije.

3. *Okolnosti pod kojima je ostvarivana interferencija*

Odnosi između civilizacija i kultura čiji su jezici došli u kontakt nisu bili ravnopravni, pa je srpskohrvatski jezik, kao jezik podređene civilizacije, doveden u situaciju neizbježnog posuđivanja. Naime, vojno-politička i kulturološko-civilizacijska superiornost vladajućeg Osmanskog Carstva stavljala je pokorene naše narode u inferioran odnos, što je, prirodno, rezultiralo ogromnim brojem leksičkih pozajmica orijentalnog porijekla. Uz to, ne treba zaboraviti da je na intenzitet interferencije bitno uticala i islamizacija domaćeg stanovništva, koja je (u najmanju ruku) umanjila prirodni puristički otpor prema ovim tuđicama.

4. *Dužina trajanja jezičkih kontakata*

Vjekovno prisustvo turske vlasti na našem terenu omogućilo je dugotrajne i kontinuirane međujezičke tursko-srpskohrvatske kontakte, koji su se, svakako, odrazili na intenzitet interferencije. Tako je i ova okolnost doprinijela preuzimanju impozantnog broja pozajmica orijentalnog porijekla, kojima je faktor »vrijeme«, iskazan kroz dvije vremenske etape (turski i postosmanski period), omogućio i vrlo vi-

sok stepen adaptacije uzusima jezika primaoca, i izrazit nivo integracije u tkivo sh. jezičkog sistema, odnosno, u funkcionalnu upotrebu jezika.

Zahvaljujući, dakle, pomenutim ekstralingvističkim činionicima koji su određivali okvire i intenzitet tursko-srpskohrvatske interferencije te status orijentalizama u sh. jeziku, ova leksika se i sa dijahronog i sa sinhronog stajališta ističe (u poređenju sa mnogim drugim stranim nanosima u nas) kao svojevrsan specifikum: po brojnosti, po fonetsko-morfološkoj adaptiranosti, po stepenu integrisanosti, po upotrebi. Potvrđuje to i pisano nasljeđe iz ranijih perioda, ali i literarno stvaralaštvo savremenog doba, potvrđuju to i rječnici našeg jezika, oni stariji — Vukovi, na primjer,⁶ ali i rječnici savremenog književnog i narodnog jezika, gdje već letimičnim pregledom uočavamo da leksika orijentalnog porijekla zauzima istaknuto mjesto.

4.2. Nakon prestanka direktnih tursko-srpskohrvatskih jezičkih kontakata (uslovno, jer se ne može povući oštra granica između pominjana dva perioda)⁷, u odnosu prema orijentalizmima slijedi druga etapa karakteristična po naglašeno izmijenjenim ekstralingvističkim, a potom i sociolingvističkim, psiholingvističkim i drugim činionicima. Orientalizmi, naime, i dalje egzistiraju u sh. jeziku kao značajan dio leksičkog bogatstva (u početku čak izraženo prisutan), ali se postepeno — vremenom, njihova sudbina neminovno mijenja. U novim državno-upravnim, istorijsko-političkim, socio-kulturnim, obrazovno-prosvjetnim i naučno-tehničkim okvirima, uključujući psihološki momenat i smjenu generacija, riječi orijentalnog porijekla bivaju izložene uticaju novih kriterija koji određuju njihovo mjesto u jeziku primaocu, što je, uostalom, i prirodna, i očekivana pojava u jezičkom razvitku.⁸

4.3. Na tim činjenicama se, gledano iz sinhronijske perspektive, temelji i opšti utisak o statusu orijentalizama u sh. jeziku po kome, pored manjeg broja primjera za koje ni do danas nije uspostavljen (adekvatan) leksičko-semantički ekvivalent u fondu ostale sh. leksike, te ograničenog

⁶ O orijentalizmima u Vukovim rječnicima i u njegovu jeziku v. u: M. Popović, *Pamtivek*, Srpski rječnik Vuka St. Karadžića, Beograd, 1983; A. Peco, *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Vuk Karadžić, Beograd, 1987; H. Glibanović-Vajzović, *Vukov odnos prema turcizmima*, Zbornik radova o Vuku St. Karadžiću, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1987, 165—175.

⁷ Slabljenjem a potom i propadanjem velikog Osmanskog Carstva, Turci se postepeno povlače iz naših krajeva, naravno ne u isto vrijeme sa čitavog područja. U BiH dolazi do smjene dvije tuđinske vlasti: Austrougarska zvanično smjenjuje Tursku 1878. godine; iste godine se i Srbija oslobađa turskog uticaja — nakon srpsko-turskog rata dobija proširenje (Berlinski kongres), pa se tim zbivanjima (period s kraja 19. vijeka) može označiti i prestanak direktnih tursko-srpskohrvatskih jezičkih kontakata.

⁸ O tome v. S. Vukomanović, nav. djelo, 123; takođe v. o uticajima između ruralne i urbane sredine, 27—28.

broja primjera koji egzistiraju naporedo (i ravnopravno) sa svojim sinonimima kao varijantski, regionalno ili funkcionalno-stilski markirana leksika — većina riječi orijentalne provenijencije nosi ili naglašeno stilsko obilježje, ili obilježje dijalektizama, lokalizama, istorizama i vulgarizama. Drugim riječima, znatan broj orijentalizama koji su u prvoj fazi (direktni kontakti) preuzeti i upotrebljavani u narodnim govorima i književnom jeziku, u drugoj su fazi (prestanak direktnih kontakata) ili dobijali novu (izmijenjenu) semantičku, funkcionalno-stilsku i stilističku vrijednost ili, pak, gubili na svojoj aktuelnosti, pa čak i sasvim iščezavali iz upotrebe (naročito smjenom generacija), te time postajali sloj supstandarda.

4.4. Dakle, riječi orijentalnog porijekla koje su u prvoj fazi pretrpjele odgovarajuću i neophodnu transformizaciju i transmorfeizaciju, u datom sinhronijskom presjeku će, kao odomaćena leksika, bivati sve manje zanimljive sa fonetsko-fonološkog i morfološkog (čak i etimološkog) stanovišta, dok će više pažnje privlačiti kao leksičko-semantičke jedinice u okviru sistema (semantička pomjeranja, promjene unutar paradigmatskih odnosa i procesa tipa sinonimije, homonimije, antonimije), te kao specifičan sloj u okvirima sociolingvističkih, psiholingvističkih, dijalektoloških ili standardoloških istraživanja. Naravno, govorimo samo o aktuelnosti istraživanja koja nameće jezički razvoj u različitim etapama egzistencije stanovitog sloja leksike tuđeg porijekla, što ne isključuje i potrebu dijahronog pristupa, ili etimološke revizije, odnosno sociolingvističkih i drugih aspekata vezanih za interferenciju i upotrebu posuđenica (ovdje orijentalizama) u ranijim periodima.

5. U vezi sa istraživanjem posuđenica u okviru determinisanih vremensko-istorijskih segmenata treba napomenuti da se na osnovu različitih kriterija unutar istaknutih, široko zahvaćenih etapa, mogu izdvojiti i kraći periodi. Ovdje smo, međutim, insistirali na vremenskim etapama izdvojenim sa stanovišta teorije jezika u kontaktu, jer okolnosti koje ih određuju imaju direktnog uticaja na mjesto posuđenica u jeziku primaocu (uopšte, a orijentalizama u našem jeziku, posebno), i na nivou kompetencije kôda, i na nivou kompetencije komunikacije.

6. Jedan od pristupa (provjeren i metodološki pouzdan) za sagledavanje interferencije, sudbine i statusa posuđenica određene provenijencije u stanovitom jeziku primaocu, kao i brojnih drugih pojava vezanih za ovu problematiku, jeste klasifikacija građe na osnovu različitih kriterija, koja, pored lingvističkih, istovremeno može pružiti i mnoge istorijske, društveno-političke, civilizacijsko-kulturološke, etnološke i slične podatke. Osim toga, prednost je takvog pristupa (klasifikacija jezičkog materijala) i u mogućnostima da se, poređenjem rezultata dobijenih istraživanjem dijahronog i sinhronog stanja, dođe do bitnih podataka o jezičkim i drugim promjenama koje se ostvaruju pod uticajem jezičkog razvoja, sociolingvistič-

kih faktora i izvanjezičkih okolnosti, te podataka o međusobnoj uslovljenosti pojedinačnih takvih pojava.

Ustanovljeni fond leksike tuđeg porijekla moguće je klasifikovati⁹ na osnovu različitih kriterija, brojnih, praktično, onoliko koliko to omogućavaju korelacije: a) između jezičkog znaka, s jedne, i jezika (*langue*), odnosno govora (*parole*), s druge strane, zatim b) između oznake i označenog unutar jezičkog znaka i c) između jezičkih znakova kao zasebnih entiteta, kao i na osnovu nekih drugih odnosa intra- i ekstralingvističke naravi.

7. Klasifikacija posuđenica na osnovu kriterija koje ćemo ovdje izdvojiti obezbjeđuje (naročito udruživanjem više različitih aspekata) sistemsko i sistematično sagledavanje utvrđenog sloja leksike tuđeg porijekla u datom jeziku primaocu, jer omogućava iznalaženje egzaktnih odgovora na niz pitanja vezanih za ovu problematiku.

1. *Jezičko-razinska* klasifikacija pojava i fenomena uočenih na konkretnoj građi provodi se na zasebnim nivoima jezičke strukture i osvjetljava prirodu međujezičkih uticaja, odnosno intenzitet i rezultate interferencije na svakoj jezičkoj razini, pruža podatke vezane za proces primarne i sekundarne adaptacije itd.
2. *Referencijalni* kriterij podrazumijeva pojmovno-predmetnu klasifikaciju, tj. ideografsko grupisanje oznaka na osnovu sadržaja njihovih označenih. Ovakvim pristupom otkrivamo brojne razloge interferencije (jezičke i kulturno-civilizacijske), uočavamo leksičko-paradigmatičke relacije posuđenica unutar strukture (sinonimski odnosi, homonimija, antonimija), saznajemo više o funkcionalnoj iskoristljivosti pojedinih primjera i mnogim drugim pitanjima iz domena kontaktne lingvistike, dijalektologije i savremene norme, leksičko-semantičke strukture, sociolingvistike, psiholingvistike i slično.
3. *Adaptaciono-integracijski* kriterij obuhvata sistematizaciju građe prema stepenu adaptacije (u jeziku) i stepenu asimilacije (u govoru), a pruža odgovore na pitanja vezana za primarne i sekundarne promjene u okviru jezičke strukture (posebno fonetske, morfološke, semantičke), zatim pojave koje proizlaze iz odnosa dijalekti — standardni jezik i tome slično.
4. *Paradigmatičko-gramatička* klasifikacija grupiše građu prema vrstama riječi ili na osnovu tvorbenih modela, pa je na osnovu ovog kriteri-

⁹ R. Filipović (isp. nav. djelo *Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje*, 53) izdvaja sljedeće kriterije za klasifikaciju posuđenica: 1) alfabetski, 2) prema predmetu, 3) prema vrstama riječi, 4) prema gramatičkim nivoima, 5) po stupnju i načinu integracije, 6) prema tome koliko su poželjne i potrebne.

ja moguće saznati više o prirodi i intenzitetu interferencije (u kojoj mjeri su posuđivane pojedine vrste riječi, da li su i koliko funkcionalizovani pojedini tvorbeni morfemi itd.), odnosno o stepenu asimilacije (derivacione mogućnosti i hibridna tvorba), o pojavama tvorbene diferencijacije sinonimnih etimona itd.

5. *Arealna* klasifikacija obezbjeđuje podatke o teritorijalnoj distribuciji, odnosno dijalekatskoj razuđenosti i zastupljenosti nekih posuđenica ili ukupnog sloja definisane provenijencije u pojedinim govornim zonama ili sociokulturnim sredinama, što predstavlja osnov za normativnu djelatnost, ali i za razmatranje brojnih pojava iz domena dijalektologije, sociolingvistike, istorije, etnologije itd.
6. *Normativni* kriterij zasniva se, prirodno, na odnosu standardnog jezika prema pojedinim posuđenicama ili prema ukupnom sloju leksike tuđeg porijekla (koliko ih norma uvažava, toleriše ili ignoriše), pa se takvom klasifikacijom, uz pomoćne kriterije vezane za dijalekatsku razuđenost pojedinih posuđenica, aktuelnost njihovih označenih i oznaka u jeziku i govoru, te mogućnosti zamjene sinonima — diferenciraju: a) posuđenice koje norma bezuslovno prihvata (nezamjenjive ili varijantski/regionalno markirane), b) posuđenice koje norma uz izvjesne uvjete toleriše (istorizmi, stilski markirane riječi) i c) posuđenice koje norma ne prihvata (dijalektizmi, lokalizmi, arhaizmi, žargonizmi, vulgarizmi).
7. *Funkcionalni* kriterij uključuje klasifikaciju posuđenica na osnovu njihove funkcionalno-stilske upotrebljivosti ili diferencijacije, stilističke markiranosti, tematske uslovljenosti i slično. Građa klasifikovana po ovom kriteriju ukazuje na potencijal komunikativnih i ekspresivnih leksema, usmjerava leksičko-semantičku kodifikaciju, osvjetljava pojedine sociolingvističke aspekte posuđenica, sinonimske odnose i procese i tome slično.
3. *Semantički* kriteriji za klasifikaciju posuđenica temelje se na semantičkom paralelizmu, s jedne strane modela i replike, a s druge strane primarno i sekundarno adaptirane replike. Takvo poređenje iskazuje se stepenom podudarnosti/diferencijacije, a ogleda u mogućnostima razvoja polisemije, u pomjeranju odnosa između denotativnih i konotativnih značenja, primarne i sekundarne promjene, (totalne ili parcijalne), u mogućnostima kontekstualne upotrebe itd. Ovako klasifikovana građa doprinosi uspostavljanju strukturnih semantičkih relacija, sagledavanju paradigmatskih i sintagmatskih odnosa (i promjena) u leksičko-semantičkom sistemu jezika primaoca, eventualnoj reviziji leksičkih značenja ili, drugim riječima, egzaktnijoj leksičkoj obradi u rječnicima.

9. *Sociolingvistički* kriteriji zasnivaju se na svim relacijama koje je moguće uspostaviti između jezika/govora i socioloških pojava, ali su za istraživanje stranih nanosa od većeg značaja: govorna situacija i govorni čin (s akcentom na stepenu oficijelnosti i stepenu statusne ravnopravnosti među komunikatorima); status učesnikâ u komunikaciji (obrazovanje, starosna dob, profesija, nacionalno-konfesionalna pripadnost, socijalni položaj); jezičko znanje i idiolektatske osobine korisnika jezika, odnosno učesnikâ u komunikaciji (varijantske/regionalne ili dijalektatske crte, urbani/ruralni govorni tipovi itd.); funkcionalno-stilska i tematska uslovljenost upotrebe jezika (prilagođenost izbora jezičkih izražajnih sredstava zahtjevima odgovarajućeg funkcionalnog stila i potrebama koje nameće žanrovski i tematski okvir) itd. Klasifikacija istraživane leksičke građe na osnovu navedenih kriterija pruža nam brojne odgovore na raznovrsna pitanja lingvističke i ekstralingvističke naravi, pa se može, eksplicite, reći da je ovakav savremen lingvistički postupak (sociolingvistički pristup dopunjen, eventualno, nekim drugim tipovima klasifikacija), neizostavan u analizi posuđenica — i na nivou kompetencije kôda, i na nivou kompetencije komunikacije.
10. *Frekvencijski* kriterij obuhvata stepen pojavnosti određenih leksema, njihovu učestalost u upotrebi jezika, a može se uključiti na nivou dijalekata i govora, na nivou funkcionalnih stilova i žanrova, na korpusu odabramih pisaca i njihovih djela itd. Takvom klasifikacijom moguće je utvrditi upotrebnu vrijednost posuđenica, njihovu komunikativnu/ekspresivnu funkcionalnost, odnos (podređen/ravnopravan/nadređen) prema sinonimima i slično. Rezultati dobijeni analizom građe svrstane prema frekvencijskom kriteriju mogu, kao egzaktn pokazatelj, poslužiti za različita sociolingvistička razmatranja posuđenica, a mogu biti značajni i za stav norme prema takvim riječima.

7.1. U vezi sa ponuđenim tipovima klasifikacija (moguće da postoje i drugi), treba reći da svaki od navedenih kriterija nije podjednako zanimljiv i iskoristljiv niti za sve strane nanose u stanovitom jeziku primaocu niti za sve ispitivane faze kroz koje su posuđenice iste provenijencije prolazile od momenta interferencije do savremenog jezičkog trenutka. To, međutim, ne umanjuje značaj ovakvog istraživačkog pristupa, jer je (da ponovimo) klasifikacija građe po bilo kom od navedenih (ili sličnih, a pogotovo udruženih) kriterija, najpouzdaniji put da se iznađu odgovori na niz složenih pitanja intralingvističke i ekstralingvističke naravi, koja prate sve posuđenice u svakom jeziku primaocu: otkuda, kako, zašto, jesu li bile i ima li ih sada, zašto ih ima ili nema, kakva im je funkcija, koliko su se mijenjale i zašto, zašto se gube ili čuvaju, ko ih čuva i zašto, kakav je odnos prema njima u jeziku/govoru itd. itd.

8. Na kraju ćemo se, ilustracije radi (s namjerom da na konkretnom primjeru posuđenica primijenimo jedan od mogućih tipova klasifikacije), vratiti referencijalnom kriteriju (često prisutnom u literaturi iz ove problematike) i pokušati da iz ugla savremenog stanja, analiziramo naše orijentalizme svrstane u determinisane pojmovno-predmetne grupe.

Ideografska sistematizacija građe (koju ćemo ovdje ponuditi u skraćenom obliku, a rezultat je širih istraživanja) s jedne strane osvjetljava razloge interferencije, dakle, istorijske, kulturološke, sociopolitičke i druge komotacije konkretnog posuđivanja, a s druge strane odslikava mjesto takvih riječi na nivou kompetencije kôda i kompetencije komunikacije. Izdvojili smo sljedeće pojmovno-predmetne grupe orijentalizama.

1. *Zanimanja, zvanja, titule i slično.* Primjeri iz ove grupe su vrlo brojni, a status u jeziku/govoru dobijaju zavisno od aktuelnosti označenog, odnosno, od funkcionalno-stilskih i tematskih zahtjeva u upotrebi jezika. Većina ih nema (adekvatnu) sinonimnu zamjenu, zbog čega, i u slučaju prevaziđenosti ili arhaičnosti pojma, ne nailaze na otpor norme već se, uz kvalifikaciju »istorizmi« uključuju u standardni jezik kao sredstvo za isticanje vremenskog i lokalnog kolorita (npr. *aga, beg, čauš, dizdar, dželat, gavaz, hadžija, haznadar* itd.). Ukoliko je pojam koji ovakvi orijentalizmi označavaju, još uvijek aktuelan, onda njihova upotreba i status u jeziku zavise, prije svega, od mogućnosti sinonimne zamjene, što znači da će se javiti ili kao nezamjenjiva leksika (npr. *admiral, buregdžija, kafedžija, kujundžija, tamburaš, hodža, skeledžija* itd.), ili kao varijantski/regionalno markirana leksika (npr. *baštovan* — vrtlar, *mušterija* — klijent, kupac, *ortak* — kompanjon, saradnik, *sajdžija* — časovničar, urar, *šegrt* — učenik (na zanatu), *zanatlija* — obrtnik itd.)¹⁰, ili će biti potisnute u supstandard, kao arhaizmi, lokalizmi, stilaska rezerva i slično, dajući prednost svojim sinonimima (npr. *đumrugdžija* — carinik, *ekmedžija, somundžija* — pekar, *hamal* — nosač, *hanuma* — gospođa, *hećim* — ljekar, *kasapin* — mesar, *kundurdžija* — obućar itd.).

2. *Razni predmeti (kućanski, odjevni...), alati, oružje i slično.* Osobina ove grupe primjera (kao i većine konkretnih imenica svrstanih u druge pojmovne grupe) jeste preuzimanje kompletnog jezičkog znaka (označeno + oznaka), što znači da obično nemaju (adekvatnu) sinonimnu supstituciju u fondu ostale sh. leksike, ali su, razvojem civilizacije i tehnike, u većini slučajeva funkcionalno prevaziđeni (izašli

¹⁰ Kod navođenja mogućih sinonima uz primjere orijentalizama, treba imati na umu, svakako, relativnost sinonimije, posebno u svjetlu konotativnih značenja i mogućnosti kontekstualne upotrebe navedenih sinonimnih parova. Na takve pojave se, naime, ovom prilikom nismo posebno osvrtni niti ih uključili u prioritetne zadatke ovog rada.

iz upotrebe). Na osnovu toga, a sa standardološkog stanovišta, moguće je izdvojiti tri karakteristične podgrupe ovakvih orijentalizama:

- a) one koje norma uvažava samim tim nemaju odgovarajuću sinonimnu zamjenu, bilo da su pojmovno funkcionalni (npr. *čarapa*, *čekić*, *čizma*, *čutura*, *čup*, *đugme*, *dušek*, *džep*, *jastuk*, *lula*, *lepeza*, *oklagija*, *papuča*, *šal*, *tepsija* itd.), bilo da im je upotreba prostorno, vremenski ili sociolingvistički ograničena — istorizmi, sakralna leksika i slično (npr. *ahmedija*, *anterija*, *buzdovan*, *dimije*, *đugum*, *fere-dža*, *fes*, *fildžan*, *mangala*, *nanula*, *nargila*, *sač* itd.);
 - b) one koje standardni jezik prihvata naporedo (manje-više i ravnopravno sa sinonimima neorijentalne provenijencije, uvažavajući eventualnu varijantsku/regionalnu markiranost (npr. *barjak* — zastava, *bešika* — kolijevka, *burgija* — bušilica, *čaršaf* — plahta, *ćebe* — deka, *čilim* — tepih, *durbin* — dvogled, *dalekozor*, *gajtan* — vrpca, *kaiš* — pojas, *opasač*, *kašika* — žlica, *kazan* — kotao, *makaze* — škare, *peškir* — ubrus, *sanduk* — kovčeg, *sat* — čas/časovnik, *sunder* — spužva, *testera* — pila itd.);
 - c) one koje norma ne toleriše već daje prednost njihovom sinonimu, pa takvi orijentalizmi nose obilježje lokalizama, arhaizama i slično, a funkcija im je ograničena samo na neke stilove (npr. razgovorni, literarni), gdje služe kao sredstvo za dočaravanje određenog vremenskog i lokalnog kolorita ili za isticanje jezika likova u književno-umjetničkom tekstu i slično (npr. *baglama*, *bašlija*, *čage*, *časa*, *čitab*, *džeride*, *đerdan*, *espa*, *furuna*, *jelek*, *kefa*, *kundura*, *leđen/legen*, *maštrafa*, *muhur*, *tefter*, *tendžera*, *zembilj* itd.).
3. *Hrana i piće*. Tursko-srpskohrvatska interferencija, kao posljedica kulturološko-civilizacijskih kontakata ostavila je snažan pečat i u kulinarnstvu našeg podneblja, sačuvanom do savremenog doba ne samo kod Muslimana već i kod ostalih naših naroda. Budući da su pojmovi (označena) preuzimani zajedno sa odgovarajućim oznakama, pojava sinonimije u ovoj grupi je rijetka. To znači da status takvih orijentalizama u jeziku primaocu, te odnos savremene norme prema njima zavise od njihove zastupljenosti u jezičkom znanju korisnika sh. jezika: u kojoj mjeri je, dakle, određeno jelo/piće poznato na širem sh. jezičkom prostoru, npr. *ajvar*, *baklava*, *bestilj*, *boza*, *bungur*, *burek*, *čaj*, *čorba* (pored relativnih sinonima »supa, juha«), *ćevap*, *ćevapčići*, *đuveč*, *gurabija*, *halva*, *jemek*, *juška*, *kačamak* (pura), *kadaif*, *kafa/kava*, *kajgana*, *kajmak*, *kalja*, *lokum*, *meze*, *nišesta*, *pekmez*, *peksimet*, *pilav*, *pita*, *rahatlokum*, *rakija*, *salep*, *sarma*, *sirće* (pored ocat), *šećer* (pored slatkor), *šećerlema*, *šerbe(t)*, *šiš-ćevap*, *tar(h)ana*, *turšija*, *zejtin* (ulje) itd.

8.1. Ogljedno smo analizirali samo tri podgrupe odabranog tipa klasifikacije. Na sličan način mogu se komentarisati i ostali orijentalizmi (navješćemo neke kao ilustraciju) svrstani na osnovu pojmovno-predmetne bližnosti u sljedeće grupe primjera:

- Životinje i biljke (npr. *akrep, arslan, at, aždaja, bedevija, deva, domuz, dorat, hajvan, horoz, kulaš, majmun; arpadžik, badem, behar, boranija, bostan, dud, jasmin, jorgovan, kajsija, karanfil, karpuz, limun, mušmula, nar, pamuk, patlidžan, pirinač, prasa, hurma* itd.);
- Razne materije i materijali (npr. *alem, bakar, barut, čelik, ćumur, demir, džam, jag, kalaj, katran, kreč, kum, merdan, srča, srma, tuč, tutkal, atlas, basma, bez, čoha, džanfez, kadifa* itd.);
- Građevinski pojmovi, arhitektura i slično (npr. *ambar, aščinica, avlija, bakalnica, basamak, bašča/bašta, bedem, bezistan, boj, bunar, čardak, čaršija, česma, ćepenak, ćumez, ćuprija, direk, dućan, đeram, han, hudžera, japija, kaldırma, kanat, kapija, kat, krečana, kube, kula, munara/minaret, mušebak, odaja, odžak, oluk, pendžer, taraba, tavan* itd.);
- Upravno-pravni termini i pojmovi iz turskog vremena (npr. *ajluk, begluk, beledija, berat, bujruntija, čitluk, esnaf, ferman, haps, ilam, kadiluk, karaula, kirija, kuluk, medresa, medžlis, mekteb, meščema, miraz, nizam, ordija, pašaluk, ruždija, tajin, tapija, teskera, vilajet* itd.);
- Apstraktni pojmovi i nazivi po osobini (npr. *adžamija, ahabluk, amanet, ašikovanje, avaz, badavadžija, baksuz, baksuzluk, bečar, belaj, bekrija, beričet, bilmez, budala, ćafir, ćeif, dembel, dert, dost, dušman, fajda, fukara, fursat, halal, hrsuz, huja, inat, kahar, kokuzluk, kuvet, mana, muhabet, muštuluk, nafaka, rahatluk, rospija, sevda, šenluk, zulum* itd.);
- Sakralna leksika, rodbinske veze i slično (npr. *abdest, amidža, babo, burazer, daidža, din, dova, džehenem, dženaza, dženet, evlad, ezan, farz, latma, huriya, ibadet, icindija, iftar, iman, jacija, mumin, namaz, nana/nena, peygamber, salavat, sevap, tespah*, itd.);
- Ostala leksika koja nije izrazito brojna poput ostalih izdvojenih grupa, a može se podvesti pod: geografske pojmove (npr. *bair, bogaz, čair, deniz, jarak, jaruga, kaja, meraja, šeher, tepa* i sl.), medicinske (npr. *balgan, bubreg, butina, čela, čelavost, damar, damla, džigerica, eliksir, guba, hastaluk, iladž, leš/lješ* itd.), muzičke (npr. *borija, čemane, def, gajde, kajda, kajdanka, saz, sevdalinka, šargija, tambura, terzijan, zurna/zurla* itd.), pod jedinice mjere (npr. *aršin, cifra, de-*

kika, denjak, dunum/dulum, gida, hefta, hise, junga, medžedija, oka, para, parče, sat, tabak, tarifa itd.) i tome slično.¹¹

9. Na kraju da rezimiramo i, ukratko, zaključimo.

(I) Posuđenice različite provenijencije su, u većoj ili manjoj mjeri, lingvistička realnost svake civilizacijske zajednice, svakog društva i njegova jezika. Objašnjenja za to treba tražiti u svjetlu činjenice »... da su veliki društveni prevrati, ratna osvajanja, mešanja stanovništva, migracije, seobe — uvek bili u najužoj vezi sa sudbinom jezika, i to ne samo sa njegovom spoljašnjom istorijom nego i sa promenama njegove unutrašnje strukture.«¹² Na lingvistima je, naravno, da prate, uočavaju, popisuju, opisuju i objašnjavaju takve pojave i promjene, vodeći računa o svim aspektima i činiocima koji su, na dijahronom i sinhronom planu, mogli imati uticaja na jezička zbivanja. Jer, ne treba zaboraviti da istraživanje posuđenica iziskuje poseban tretman: kompleksan lingvistički i sociolingvistički pristup upotpunjen istorijskim, etnološkim, geo-političkim i drugim potrebnim saznanjima i analizama.

(II) Sve riječi jedinstvene tuđe provenijencije (preuzete, dakle, u neki jezik primalac iz zajedničkog jezika davaoca koji je neposredno učestvovao u jezičkim kontaktima, što ne isključuje i unutrašnju distinkciju: jezik izvornik — jezik posrednik) nemaju i ne mogu imati u sistemu jezika primaoca:

- a) istu sudbinu i isti status u svim istorijskim fazama razvoja jezika i društva, niti
- b) isti status i funkciju u svim realizacijama determinisanog sinhronog presjeka.

To je lingvistički fakat koji, načelno, važi za sve strane nanose u svakom jeziku primaocu i koji se u koncepciji lingvističkog pristupa i istraživačkom postupku ne smije zanemariti i ne može zaobići. Praktično, to znači da je, prije svega, potrebno utvrditi:

- 1) kriterije za determinisanje jezičko-istorijske periodizacije, na osnovu kojih se razgraničavaju faze, bitne i zasebne za svaki konkretni sloj leksike tuđeg porijekla, i
- 2) kriterije za naučnoistraživački pristup i analizu, usklađene sa zahtjevima utvrđene periodizacije, odnosno potrebama svake odabrane jezičko-istorijske faze.

¹¹ Primjeri navedeni kao ilustracija u ovom radu zabilježeni su u literarnom stvaralaštvu naših pisaca između dva rata, uključenih u korpus što je predmet analize šireg i zasebnog istraživanja u ovoj oblasti.

¹² S. Vukomanović, nav. djelo, 123.

(III) Budući da na sudbinu i status posuđenica direktno i najviše utiču različite ekstralingvističke okolnosti i brojni sociolingvistički faktori (više nego sam jezik unutar svoga sistema), te da su takve vrijednosti promjenljive i međusobno uvjetovane — sveobuhvatnu analizu leksike tuđeg porijekla (određene provenijencije) najpouzdanije ćemo obezbijediti analizom građe prikupljene iz raznovrsnog korpusa, a klasificirane prema različitim kriterijima o kojima smo u radu opširno govorili. To je, smatramo, najbolji put da se egzaktno odgovori na niz pitanja koja se nameću u ovoj oblasti, od interferencije, preko adaptacije, do funkcionalne komunikacije i problema norme.

DIE ASPEKTE DER LEXIKALISCH-SEMANTISCHEN INTERFERENZ UND ADAPTATION

Zusammenfassung

Die sprachliche Interferenz, als ein Resultat zweier Kulturen und Zivilisationen, kommt meist bei der Lexik zum Ausdruck. Die zwischensprachlichen Kontakte und die Interferenz sind durch verschiedene Umstände inner- und außerlinguistischer Natur bedingt und charakterisiert, die keine statische, sondern eine zeitlich veränderliche Kategorie sind, so daß sich alle sprachlichen und außersprachlichen Veränderungen direkt in der Anzahl, im Status und Schicksal von Lehnwörtern in einer bestimmten Sprache widerspiegeln.

In der Arbeit wird auf eine große Anzahl von verschiedenen außersprachlichen und sprachlichen Faktoren hingewiesen, die sowohl diachronisch als auch synchronisch die Existenz, den Status und das Schicksal von Lehnwörtern bestimmter Herkunft beeinflussen können. Außerdem werden die Möglichkeiten eines exakten und umfassenden Verfahrens bei der Erforschung von Fremdwörtern analysiert. Die Effizienz dieses Verfahrens und die Resultate der Analyse werden bei der Lexik orientalischer Herkunft im Serbokroatischen getestet und angewandt.